

Usodne življenjske odločitve

Fatal life decisions

Tilka Kren

Povzetek

Tilka Kren, dr. psih., spec. klin. psih. in psihoterapevtka; Ulica I. Internacionale 12, 2000 Maribor

V letih 1980–1985 je avtorica v 35 primerih razvez zakona, ko se starša nista mogla sporazumeti za dodelitev otroka enemu od njiju za 60 otrok kot psihologinja v timu socialne službe po zakonu priporočala dodelitev otrok enemu od staršev. Predlagala je dodelitev otroka materi v 42 % primerov, očetu v 38 % ter obema v 20 % primerov. 25 let pozneje je avtorica preverjala izhode razveznih postopkov in njihovo doživljanje s strani prizadetih otrok. Pisala jim je ali jim naknadno telefonirala in dobila odgovore za 46 od 60 – takrat – otrok. Članek navaja nekaj izbranih odgovorov otrok razvezanih staršev in avtoričine refleksije ob njih.

Ključne besede: zakonska zveza, razveza zakona, otroci, pravica otrok do obeh staršev.

Abstract

In the years 1980-1985 there were 35 cases of divorced marriages in which parents could not agree about child custody for 60 children where the author as psychologist in the team of the social service recommended – according to the law – that only one parent be assigned custody over children. In 42 % of cases she recommended mother, in 38 % father and in 20 % both. After 25 years the author was checking the outcomes of the divorce procedures and their experience on the part of the affected children. She wrote to them, called or visited them, and ended up receiving 46 answers from the respective children. The article brings a selection of these answers along with the author's comments.

Key words: *marriage, divorce, children, the right to both parents.*

Uvod

S posledicami odločitve staršev za razvezo zakonske zveze sem se srečala kot psihologinja pri delu v Centru za socialno delo v Mariboru leta 1961 kot član tima, ki priporoča sodišču, kateremu od staršev naj se po razvezi dodeli skrb za otroke, da bi bile posledice ločitve staršev čim manj boleče za otroke, ki bi tudi po razvezi ohranili stik z obema roditeljema. Sodelovala sem v 100 primerih razvezovanja staršev in napisala svoj prvi strokovni sestavek *Vzroki in posledice razveze zakonske zveze*. Ker ni bil objavljen, se lahko oprem le na spomin in zapišem, da sem za 99% otrok predlagala dodelitev materi, le v enem odstotku očetu, ker je mati zapadla v alkoholizem. Sodišče pa se je tudi v tem primeru odločilo za mater, saj je oče odšel k drugi ženski in se zadovoljil z občasnimi obiski hčerke.

Kot sodna izvedenka sem več desetletij spremljala naraščanje interesa očetov za vzgojo otrok tudi po razvezi in v Vzgojni posvetovalnici usmerjala sprte starše po razvezi vsaj v delne

sporazume o usodi otrok, ki jim ločitev staršev jemlje naravno pravico do očeta in matere. Tudi spremljanje življenja mladostnikov po razvezi staršev mi je osvetlilo spreminjanje odnosa odraščajočih otrok do staršev, ko si že sami izbirajo poklic in že iščejo bodočega partnerja ... Bo njihovo življenje v odraslosti boljše in lepše, kot so ga imeli v otroštvu ob starših?

Proces dozorevanja odnosa otrok do ljubezni v družini, med starši in otroki, med iluzijami in realnostjo se zrcali v spreminjanju pričakovanj, da bo srečna ljubezen s poroko zavezana za večno, da bo mamica skrbela za otroke tudi, ko se utrujeni oče tolaži v alkoholu ali pri ljubici, da bo ljubi oče ostal razsoden in prijateljski do otrok tudi, če jih užaljena mamica skriva pred njim.

Četrto stoletja pozneje se mi je ob srečanju z mlado mamico, ki sem jo nekoč poznala kot hčerkico ob ločitvi staršev, porodila ideja, da bi preverila predloge psihologinje nekoč, odločitev takratnega sodišča in odgovore, ki jih je prineslo življenje v nove generacije.

Romantična pričakovanja in razočaranja

Večina ljudi pričakuje od ljubezni v paru največjo in najlepšo življenjsko srečo, srečevanje z najširšim in najglobljim smislom življenja v naročju ljubljenega princa ali princeske. V ljubezni med moškim in žensko se resnično dogaja bistveni življenjski čudež novega bitja, ki raste v družini – med brati in sestrami, v naklonjenosti prijateljev, varnosti družbe in kulture, resnicah znanosti in lepotah umetnosti, sožitju žive in nežive narave na tem planetu, v sozvočju z energijami vesolja. Hrepenenje po sreči v erotični ljubezni je najbrž narekovalo največ umetnin vseh časov, lepoto antične Venere, melodije Orfeja, drame Shakespeara pa vse do sonetov našega Prešerna ... kot nekakšna čarobna snov, ki se pretaka po naših žilah, v srcih, v podzavesti, v slutnjah, ki jih ne razumemo ter jih prepuščamo romantiki in skrivnostnim silam usodnega srečanja LJUBEZNI.

Antična pravljica govori o Bogu, ki je ustvaril popolnega človeka z paroma oči, ušes, rok, nog ..., ki se je gibal spretno na zemlji, v vodi, v zraku in s svojo popolnostjo ogrožal celo Boga. Ta ga je v strahu pred nadvlado presekal na pol, na 'moško' in 'žensko' polovico. Ker

pa je bil tudi dober, je poslal na svet ljubezen, da ti dve polovički vsaj včasih združi v celoto. Pojem ljubezni največkrat zajema odnos med moškim in žensko, erotično ljubezen, ki jo prekrivajo kot varovalne lupine čebulico še nežna materinska ljubezen, razsodna očetovska ljubezen, bolj ali manj ljubosumna bratsko-sestrska ljubezen, prijateljska naklonjenost in ljubezen do vsega živega, kot je opisal 'biofilijo' Fromm (1970), kot razumemo Jungove arhetipe (Jung, 1994) in Edingerjeve (2004) misli.

Na ta svet smo priplavali v družino očeta in matere, njuno usodno mešanico genov, v zakonitosti razvoja na 'materi Zemlji', z energijo 'očeta Sonca' in v kulturi 'boginj ljubezni' kot utelešenje enkratnega živega bitja v določenem času rojstva, usodno srečanje celovitosti telesa, duše in duha na osebno tipični ter enkratni edinstvenosti in zavesti o sebi.

Nekako je v tej tipični značajski lastnosti zapisana tudi usodna harmonija s svojo drugo polovico, ki jo bolj čutimo kot razumemo in ji sledimo v simpatijah, zapisanih v 'primarnem programu', v podzavesti, kamor so starši v prvih letih življenja nehote polagali svojo dobroto, vrednote in prepričanja o dobrem in slabem, idealnem in zapovedanem vedenju v našem času na določenem koščku sveta. V sloviti Freudovi (1981) teoriji o dinamiki med potrebo po užitku in potrebo po nujnosti se vsak od nas uči dobrega in slabega v življenju po srcu, preden sploh kaj razume, misli in pomni. Stara ljudska modrost nas uči podobno: *Kar se je Janezek naučil, bo Janez znal*. V telesu, ki čuti in zapisuje izkušnje v vse celice, je zapisana usoda.

V naših zgodnjih izkušnjah o prijetnem, lepem, bolečem, dobrem, nevarnem, hudobnem ... svetu je zapisano prvotno besedilo življenja, naš optimizem in pesimizem, zaupanje in nezaupanje, veselje in strah, še preden se spominjamo prvih doživetij v vrtcu, pred domačo hišo ali pod mizo v naši jedilnici. Zgodbe o (ne)srečni ljubezni so zapisane že v naših prvih trenutkih življenja, ko nas je mati zaslutila, izgubila svoje mesečne dokaze ženskosti in očetu sporočila verjetnost prihoda otroka. O srečnih in še pogosteje nesrečnih ljubeznih je napisano nešteto romanov, knjig, hvalnic, tragedij, komedij, scenarijev za filme ... kjer nam umetniki nekako dokazujejo, da večina ljudi potrebuje več ljubezni, kot je dobi brezpogojno od matere v prvih letih ali zasluži od očeta v naši patriarhalni storilnostni kulturi.

Ker nam je usodna dednost položila v naše telo še temperament sangvinika ali kolerika, včasih celo preobčutljivega melanholika in redkeje optimističnega flegmatika, se v posvetovalnice za duševne stiske ob nesrečni ljubezni zateče več žrtev nepoznane usode, ki nas preganja, in niti prerokovanje iz kart, kave, horoskopov in podobnega nas ne reši nesreče izgubljene ljubezni. Ljudje v naši kulturi znamo biti mojstri za manjkajoči del idealne slike, ki smo si jo v zaljubljenosti izbrali v svojem princu ali princeski, in ne znamo videti možnosti za svoje uresničljive izbire v svoji realni bližini, ki je resnična, in če letos ni ravno bleščeča, pogledjmo še drugo plat medalje in poiščimo preostale možnosti po modrosti, da je vsaka slaba stvar za nekaj dobra. Modri filozofi pišejo, da nam zaljubljenost drago prodaja lepa pričakovanja, ki naj bi nam jih podarila. Ljubezen pa je realna, včasih celo kruta. Vsak se mora sam zase in za skupne užitke v dvoje in še za otroke potruditi po napornih vzpetinah vztrajnosti, dopustljivosti različnih okusov in svobodi srca. Če smo se zmotili, omagali, zamujali, prehitevali, prezrli malenkosti, ki so pomembne, da se skupni čoln ne potopi, smo pač zajadrali v boleče muke izgubljene ljubezni in se morda odločili za ločitev letos za več sreče prihodnjič ali vsaj za mir pred iluzijami o srečni družini.

V mladosti, ko se človek že po navadi zaljubi v ljubezen, v naši kulturi mrgolijo ideali lepih/mladih/uspešnih/bogatih/inteligentnih bodočih ženinih in nevestah, ki pa hočejo pred družino še ustvariti kariero, postaviti hišo, zagotoviti donosen posel ... in si potem privoščiti vsaj enega otroka za srce, drugega morda po pameti, za domovino pa že redko. Nekoč je bilo baje laže, pravijo babice: zaljubili so se mladi na vaški veselici, podedovali pravico do bale in dote, pred oltarjem obljubili zvestobo do groba ter sprejeli napore življenja skupaj z lepotami, dobrotami in razočaranjem.

V novem tisočletju pa imamo ljudje več svobodne izbire, več obljub blagostanja, bolj zanesljivo in dostopno kontracepcijo ... a manj stanovanj za mlade družine, manj služb za iskalce dela in nehote smo iz poročnega obreda v *dobrem in slabem* črtali slabo, pričakujemo pa le dobro in lepo. V življenju se dogaja, da je lepa in prijazna deklica tudi občutljiva, zamerljiva, muhasta, prekmalu zanosi (ali sploh ne), se zredi in poleni. Uspešen in spreten ženin po navdušenju v prvih letih opusti svoj šport za zdravje, predolgo ostaja v bifeju, nima časa za otroke, z ženo ne pleše več... in oba se

začneta spraševati, ali sta res prava, je pravljica edine popolne in prave ljubezni res končana, je življenje v družini le 'križ, namazan z medom zaljubljenih pričakovanj'.

Ljudje realno spoznavamo na svoji koži in z lastno pametjo, da ljubezen v paru ni samo romantika, je tudi sebično čustvo, ki temelji na mnogih pogojih, izmenjavi uslug, na ravnotežju pravic obeh, na soodločanju za skupne cilje iz dveh različnih zornih kotov, različnih značajih, ki težko sklepata kompromise, še teže razvijata dopustljivost pomot in najteže toleranco neizpolnenih želja.

Ker toleranco hudega v dobrem zmore vedno manj parov, število razvez narašča od 1/3 pri nas do 1/2 v Evropi in 3/4 v Ameriki. Razočaranja v ljubezni in zakonu opisujejo različni strokovnjaki (Hauk, 1987) in tudi moje izkušnje v posvetovalnici za zakonce in mlade (Kren, 1969) povedo, da razočaranjem v ljubezni ne moremo uiti, da spadajo v življenje kot noč in dan ter so najtežja in edina pot do modrosti. Že Platon nas je učil, da je 'norost ljubezni' največji blagoslov neba in še danes zaljubljeni govorijo, da so čisto nori drug na drugega. Večinoma ljudje najdemo dovolj dobrih in pametnih razlogov za poroko, družino, skupne radosti z otroci, skupno veselje ob večerji in klepetu, rekreaciji, hobiju, v zdravih spolnih odnosih, podobnih izkušnjah, interesih za znanost, umetnost, družbo, celo politiko ali kako potovalno fantastiko. Ko se idealna pričakovanja 'vse v redu, vse popolno, takoj, za vedno' raztopijo v Ikarovih višinah in nam realno življenje dokazuje, da smo ljudje tudi vsak po svoje zmotljivi, egoistični, počasni, občutljivi in razočarani, se učimo na lastni koži, koliko prilagajanja zmoremo, koliko želja za sebe in družino uresničujemo, smo zadovoljni z doseženim ali dovolj pogumni za spreminjanje spremenljivega ter modri za razločevanje nespremenljivih resnic od zdrave mere dobrega/ koristnega/lepega/ vzajemnega/smiselnega dopuščanja pomot.

Usodne odločitve za ločitev torej niso zapisane v zvezdah, ampak domujejo v naših značajih, osebnostnih potezah, izkušnjah in navadah, ko v začaranem krogu vidimo vrline drugega zgolj kot napake, idealne poteze nekoč ljubljenega bitja postajajo nadležne navade in nihče ni varen pred pomotami. Po mnogih razočaranjih se eden ali oba odločita za ločitev, ki bo prinesla olajšanje trpečim, če ne bo to korak iz dežja pod kap.

Vzroki in posledice zakonske razveze

Mnogi ljudje so prepričani, da bi bolj srečna izbira partnerja preprečila marsikatero težavo v družini ter da so nekateri pari že po horoskopu bolj skladni in je sreča v ljubezni bolj odvisna od usodnega srečanja kot od naših zavestnih odločitev in izbir. Noben par ne želi ločitve, temveč se je boji, je ne načrtuje, a tudi pomisli nanjo, če bi se slučajno zgodilo, kot se je že staršem, zancem ali komu drugemu. Že ločitev para pred poroko je za mlade ljudi boleča izkušnja, ki pa se konča z zmago upanja nad preteklo smolo. Bajе pa so take ločitve že pred poroko dobra šola za spoznavanje sebe in razločevanje iluzij od resnice. Oba v paru že pred poroko spoznavata, da je trajna zakonska zveza nekakšna skrivnost, v katero moški vlagajo svobodo, ženske pa srečo. Nekateri strokovnjaki menijo, da je za mlade pare dobro spoznati in izgubiti vsaj tri izbranice ter se na lastni koži prepričati, da ni vse zlato, kar se sveti. Resnica o človeku in njegovem značaju, navadah, temperamentu, interesih ... se ne kaže v prvih mesecih zaljubljenosti, ko nas vrtinčijo hormoni, ko nas hrepenenje zanaša v oblake iluzij in se kažemo v najlepši podobi ter tudi od partnerja pričakujemo ideale. V prvih prepričanih je dobro pogledati resnico s široko odprtimi očmi, po poroki pa jih je dobro malo pripreti in zamizati.

Po poroki se je dobro zavedati, da svoje pravice razpolovimo, dolžnosti pa podvojimo, česar se vsak ženin malo boji, neveste pa zaradi tega jokajo. Vendar pa prijateljska naklonjenost v paru podvoji radosti in razpolovi trpljenje, nas spodbujajo izkušeni modreci. Če erotični ljubezni dodamo še veliko prijateljske ljubezni, razumevanja in strpnosti do normalnih človeških napak, je življenje v družini lahko dovolj zdrav način bivanja, sožitja, vzgoje otrok, dopolnjevanja generacij, ustvarjalnosti in sreče. Če smo dovolj potrpežljivi, realni, zaščitniški do sebe in drugih, naravni, spontani ter spretni, se bodo v dobrih družinskih odnosih 'grelj' starši in otroci ter razvijali zaupanje v ljubezen v paru in družini.

Zakaj pa se vedno več staršev razveže, čeprav so naravne zakonitosti skupnega življenja še vedno takšne kot nekoč, materialni pogoji bivanja vedno bolj ugodni, tabuji preseženi, načrtovanje rojstev podprto s strokovno kontracepcijo, svoboda izbiranja para

in odločanja za skupno življenje pa zelo neomejena? Zakonska izenačitev pravic staršev, ki so uradno poročeni ali samo živijo skupaj, nikogar ne sili v poroko, ločitev uradno ni več potrebna, svoboda starševstva pa je statistično nemerljiva. Je bila morda tudi sodna pot ločevanja in prepiranja staršev kdo bo obdržal otroke, za mnoge mlade nesrečen vzor do te mere, da se uradno nočejo vezati in se izognejo sodišču, socialni in izvedencem? Nekateri celo omenjajo bonitete samohranilk kot motiv za svobodno izbiro partnerstva brez poroke. Upam, da je sporazumevanje staršev za pravice otrok do obeh bolj svobodno in človeško, če se odločita za sporazumen razhod brez sodnih zapletov. Če statistika neformalnih zvez in razhodov ne zajame, pa se nesrečne ljubezni pogosteje izbirajo za filmske tragedije Od groba do groba kot za prelepe romantične poroke v romanih in pri filmskih zvezdah.

Ker se vse ločitve ne začenjajo s poroko, mladi pari iščejo in potrebujejo za svoje odločitve za skupno življenje ne samo občutke ljubezni, ampak tudi poznavanje značaja, navad, interesov in načrtov drugega za skupno življenje pod skupno streho, za skupne otroke, skupno dobro brez groženj o ločitvi. Tudi v družinah brez uradnih zakonskih dolžnosti ljudje iščemo in potrebujemo v odnosu med moškim in žensko dobre sporazume, medsebojno občudovanje in privlačnost ali 'magnet in kemijo', posrečeno skladnost interesov, poznavanje in toleranco razlik, dobre dogovore za reševanje problemov, prenašanje prevelikih razlik in konfliktov med pričakovanji in dosežki. Moški so bolj motivirani za spolnost, resnico, šport, nasvete, šale, užitke, udobje, svobodo, veselje, priznanje, razburljivost, dobro hrano, zabavo, ugled, denar, napredek, delo, tekmo, zmago ... Ženske pa dajemo prednost skrbi za hrano, varnosti, otrokom, izpovedovanju čustev, notranji toplini, altruizmu, intimnosti, prostemu času, kulturnim dogodkom, upanju, lepoti, zanimivim poklicem, pospravljanju ... Kakšna sreča čaka par, ki te razlike spontano in sporazumno dopolnjuje in uresničuje. Težava nastopi, kadar ON postane preveč 'moški', ponosen in pameten, ONA pa preveč 'ženska' in čustvena.

V sodbah o razvezi zakona sodišče največkrat zapiše kot vzrok *neskladnost značajev*. V mnogih zakonih se dogaja, da se razočaranja po prvem prepiru nadaljujejo kljub dogovorom obeh za izboljšanje, spremembe, kot da se v začaranem krogu ponavlja nek zlohoten program. Kadar nam ne uspevajo dogovori niti v postelji, niti pri

mizi, niti v vzgoji otrok in kulturnem udejstvovanju, se zdi misel o ločitvi izhod iz duševne stiske.

Psihiatri in poznavalci trpljenja v družinah s porušenimi odnosi zaupanja in ljubezni (Košiček in Košiček, 1981) govorijo in pišejo o 'mrtvi' ljubezni, ki jo je treba odnesti iz hiše kot vsako drugo truplo, če je že ozdraviti nismo mogli. Dogaja pa se, da jezen, užaljen ali ljubosumen partner vrže drugega čez prag in poleg pa še kovček z najnujnejšim, ko ljubezen v obeh in posebno še do otrok živi, a je potrebna zdravila. Vsi otroci si želijo, da bi se starša dobro razumela, ne ločila, ostala skupaj kljub preprirom vsaj zaradi otrok, še malo bolj potrpeča in se spet pobotala ... ali pa se prijateljsko razšla in ostala dobra do otrok tudi po razvezi. Z uslugami 'samo zaradi otrok' si starši ne morejo zagotoviti zahvale pozneje odraslih otrok, ki zamerijo ločitev ločenim in vztrajanje v preprih brez zadostnega razumevanja. Iz zdrave ljubezni med staršema se rodi zrela očetovska in materinska ljubezen kot življenjska energija, ki strah spreminja v pogum, zmedo v pozornost, sebičnost v smiselno žrtvovanje in zadovoljivo življenje ob normalnih občasnih krizah.

Kadar pa so starši razočarani drug nad drugim in še nad lastno starševsko vlogo, se med seboj pogosto obtožujejo, si grozijo, se napadajo, žalijo ali celo ranijo do krvi, je tudi za otroke in njihovo dobro več vredna sporazumna ločitev, posebno še, če so otroci že toliko odrasli, da tudi sami 'glasujejo'. Sociologi menijo, da je sedem let minimalna in tudi optimalna doba dolžnosti očeta in matere, saj je pri večini zakoncev treba partnersko pogodbo po tej dobi obnoviti. Dogovor za prvih sedem let otroku zagotovi varno otroštvo, drugih sedem let potrebujejo od staršev osnovno izobrazbo, tretja preizkušnja starševstva je doba pubertete otrok do zrelosti, ko si poiščejo vsak svoj par ali lastno novo družino. Izpraznjeno gnezdo spet terja od ostarelih zakoncev novo pogodbo za prijateljsko sodelovanje in po možnosti uživanje z vnuki. Če so med temi obdobji zaradi bolezni, smrti ali ločitve potrebne zamenjave partnerja, razsodni ljudje znajo najti dogovor z novim partnerjem in nove kombinacije sporazumov, ko se mati najmlajšega pritoži očetu: glej, tvoji otroci in moji otroci tepejo najinega otroka! Če iz ločitve prvega zakona ne delamo katastrofe in najdemo zadostno mero tolerance do sprememb in dopolnitev ob ohranjanju starševskih dolžnosti, smo otrokom kljub ločitvi ohranili osnovno zaupanje v ljubezen med očetom in materjo, ki kot ideal kulture ostaja zapisana

tudi v telo, dušo, srce in pamet vsakega značaja. Skladnost z drugimi omogočajo lastnosti staršev, ki jih otroci podedujejo in posnemajo: ljubeznivost, toleranco, poštenost, prijaznost, radodarnost, odgovornost, velikodušnost, zadostno strogost in popustljivost, optimalne rešitve brez pričakovanj popolnosti ter toleranco občasnih napak s skupnim iskanjem rešitev iz težav.

Kadar se v začaranem krogu ponavljajo nesporazumi, prepiri, grožnje, razočaranja in depresije, ko je nekoč zanesljivi fant postal prava moška trma, nekoč uslužna mlada žena pa se je spremenila v preganjalko nereda v hiši in vseh glavah, nekoč skrbna starša samo še tekmujeta, kateri ima bolj prav, oba se naveličata medsebojnih uslug in vsak po svoje začne iskati užitke nekje zunaj doma, potrebujeta posrednika za nove dogovore v posvetovalnici ali pri odvetniku.

»To sma že dostikrat poslušala, pa ni nič pomagalo.« Tudi če se ne moreta dogovoriti za ponovni začetek, se večina parov sprašuje, kje v preteklosti je bila storjena glavna napaka ali kje v značaju se je zataknilo in bo najbrž tako ostalo.

Ena od psihoanalitičnih smeri (Klein, 1981) opisuje značaje, med katerimi se podzavestni ideali para še dopolnjujejo ob medsebojnem žrtvovanju ali pa nas vsaj razvedrijo in potolažijo. Tako neki 'poslovnež' in 'pametna' ženska, ki zna molčati, tvorita zanesljiv par puritancev. 'Poslovnež' in 'garačka' vodita odprto vojno in izmenično oba zmagujeta, 'popolnež' in 'ustrežljivka' tvorita zadovoljivo podrejanje, 'hitrec' in 'popolna' ženska padeta prehitro v prepir in začaran krog zmot. Utrujeni in apatični se tolažijo, da ljubezen itak mine. Celo življenje lahko vztrajajo tudi zakonci v 'prijateljskem dolgčasu', 'večnem očitku obeh', 'medsebojni odvisnosti', 'enaki veri', 'skupni lastnini', 'tekmi obeh', 'popolni svobodi', 'večnem zapuščanju'... in podobnih, ki si jih lahko vsak par prilagodi svojemu osebemu načinu preživetja ob malih sporih, ki se ponavljajo, a obema omogočajo sprijaznjenje z lepotnimi napakami, duševno invalidnostjo, kompenzacijami in sublimacijami.

Osvetlitev vzrokov nerazumevanja med zakonci nima le namena obdržati skupaj neskladne pare za vsako ceno, ampak odpreti oči za 'polovične' rešitve in modrosti prijateljskih dogovorov tudi za formalno ločitev ali le distanco in sporazum za vzgojo otrok po razvezi.

Ker se ob razvezi zakona starši odločajo tudi za usodo mladoletnih otrok, je reševanje prihodnjih poti zapleteno in lahko postane usodna zmota. Konflikt med dolžnostmi staršev in pravicami otrok namreč v podzavesti spremljajo tudi njihovi osebni skriti konflikti iz njenega otroštva.

Sprta zakonca običajno iščeta vsak na svoj način pomoč in nasvete pri prijateljih, znancih ali terapevtih in nehotе dobita dodatne očitke, razloge za maščevanje, priporočila za podaljšano trpljenje ali pa tudi osvetlitve svoje 'slepe pege'. Skriti namen odhoda k tretjemu eden ali drugi taji in je za očete v naši kulturi pogostejši, kot za matere. Matere pa se v naši patriarhalni kulturi pogosteje oprijemajo svoje tradicionalne vloge matere, ki ima več pravic in prednost za male otroke. V času šolanja je poleg potrebne nege malega otroka vedno bolj pomembna vloga očeta in njegov interes za prosti čas, šport in druge kulturne dejavnosti srednješolcev, ki se tudi pogosteje odločajo za stike z očetom ali tudi selitev k njemu.

Pravica otrok do obeh staršev

Društvo PODOS je pri nas v zadnjih desetletjih precej razgibalo nekdanjo navado, da se ob ločitvi otroke najpogosteje zaupa v nadaljnjo vzgojo materi, očetu pa naloži dolžnost plačevanja preživnine in določi pravica za stike nekajkrat na teden in vsako drugo nedeljo po dogovoru. Kot psihologinja, ki bolj poslušša želje in potrebe otrok kot prepovedi staršev, sem dostikrat že v razveznem postopku podprla dogovore obeh staršev za pravice otrok do svobodne izbire bivanja ter v izjemnih primerih dočakala celo dogovor matere in očeta, da imata otroka pri vsakem svojo sobo, posteljo, svoje igrače in zvezke ter stalne stike z drugim za dogovore ob vikendih.

Naravna in kulturna pravica otroka do obeh staršev v razvezi ali ločitvi trga, maliči, ogroža, zato zakon o zakonski zvezi nalaga sodišču dolžnost, da zaupa skrbništvo za otroke ali materi ali očetu, redkeje obema sporazumno, ker si v problematičnem vzorcu nasprotujeta že več let in se ne moreta dogovoriti niti pri socialnem skrbstvenem organu, pričakujeta pa 'modrost izvedenca' kot rešitelja v začaranem krogu žrtev (otrok) in preganjalcev staršev, ki se borijo za dobro in boljše za otroke. Njihov nepopustljiv boj za rešitev

postane največji preganjalec otrokovih pravic do obeh roditeljev tudi po razvezi in nesporazumih.

Kot sodno izvedenko za psihologijo me je sodišče velikokrat zadolžilo, naj ugotovim (v letih 1980–85 na območjih Okrajnega in Okrožnega sodišča Maribor, vključno s Ptujem, Slovenj Gradcem, Dravogradom, Velenjem)

... na osnovi anamnestičnih podatkov in klinično psihološkega pregleda matere, očeta in otrok izvid in mnenje o osebnosti, odnosu obeh do otroka, njegove duševne razvitosti, čustvene naravnosti in interesne usmerjenosti, predvsem pa primernosti dodelitve otroka enemu ali drugemu staršu. Kje bi se otrok boljše počutil glede na njegovo starost? Katera situacija bi bila za otrokovo psihično stanje in počutje koristnejša? Starša se pravdata za otroka že od leta ... mati ga ne pusti niti na obisk k očetu, oče ga ne prepusti materi pod nobenim pogojem ...

V dilemo sodišča, ALI materi ALI očetu zaupati otroka, ki je celovita in nedeljiva osebnost in ima PRAVICO do obeh staršev, je navezan na oba roditelja, občutljivo otroško dušico, ki želi in potrebuje OBA, so vpleteni predsodki naše kulture, naj mati skrbi za hrano, obleko, posteljo, streho, šolo oče pa plačuje preživnino in obiskuje otroka po dogovoru na socialnem skrbstvu, kar oba zavračata ... Kot poklicna poznavalka duševnih stisk naj bi bila 'rešiteljica' ubogih 'žrtev', ki jih slepo 'preganja' ena in druga plat iste medalje – starševske ljubezni. Nerešljiv gordijski voz? Otrok ni deljiv na dve polovici, kot opisuje modra Salomonova rešitev, ampak živo celovito bitje, ki potrebuje oba starša tudi po razvezi.

Psihoanaliza nas uči, da ima vsak človek v svojo otroško dušo zapisana doživetja iz prvih let kot usodo, podzavest (Freud, 1981), arhetip (Jung, 1994), družinski zapis (Berger, 1980), svoj notranji 'moram' (Horney, 1976; Horney, 1987), smisel življenja (Frankl, 1981) ... kar običajno razumemo kot značaj neke odrasle osebnosti in njene vrednote. Pozornost sodišča, socialnega skrbstva in strokovnega tima je usmerjena na potrebe otroka, ki potrebuje oba roditelja tudi po razvezi, ko si nasprotujeta ter včasih zelo trmasto in egoistično vztrajata vsak na svojem bregu 'pravičnosti'. Koliko je ta konflikt pred 25 leti ostal v izbranih

primerih 60 otrok 'usoden' v razmišljanju danes 46 odraslih ljudi, mnogih že roditeljih nove generacije? Kaj je odločilo sodišče, kaj je predlagala izvedenka, kaj pa je povedalo življenje? Kam so se izgubili 'nedosegljivi' (23,3 %) in kaj povedali ali pozabili, ali odrinili, ali zamerili, ali preživeli, ali se naučili na svoji koži preostali (76,7 %)? Najbrž je vzorec statistično povsem nereprezentativen, predstavlja pa primere skrajnega nesporazuma med starši v času, ko otrok potrebuje vsaj optimalen sporazum med nasprotujočimi zahtevami 'lastniških' ali egoističnih in nerazumevajočih roditeljev. Koliko je možno v procesu sporazumevanja med sprtimi starši zaščititi pravice otrok s strani strokovnih služb in utemeljiti mediacijo?

V društvu PODOŠ in OSTRŽEK se soočajo z mnogo predsodki, ko se odrinjeni očetje borijo za svoje pravice za stike z otroki, matere pa za večje preživnine. Mnogi strokovnjaki se poskušajo izogniti 'lastniškemu' obnašanju staršev s predlogi uzakonitve pravice otrok do obeh staršev kot dolžnosti obeh staršev tudi po razvezi zakona. Pod pravico do stikov z drugim roditeljem, ki mu ni zaupana 'prva' in 'glavna' in 'ponosna' ali 'izključujoča' starševska vloga, se namreč skriva in poteka preveč življenjskih dram, tragedij in tragikomedij. Naj nam pripovedi nekdanjih 46 otrok, danes odraslih, ki so se odzvali mojemu raziskovanju življenjskih usod, osvetlijo, kaj je odločilo sodišče na predlog izvedenke, kaj pa je reklo in sporočilo življenje.

Kot klinična psihologinja in psihoterapevtka sem sodelovala v vlogi izvedenke v forenzični praksi, ki jo naš psiholog (Trstenjak, 1973) opredeli kot uporabno psihologijo, ki strokovno posega v pravo in sodstvo ter skupaj z drugimi strokami pomaga poiskati odgovore na vprašanja o osebnosti zrelosti, prištevnosti in odgovornosti človeka v vlogi tožnika ali toženega, ko iščeta resnico in pravico za najboljšo rešitev otrok kot žrtev razveze staršev in njihove konfliktno pravice, ki je postala 'preganjalka' zdravja otrok in celotne družine.

Konflikt med starši je včasih v življenju presekani gordijski vozeli, ki ga je nemogoče ponovno zvezati, je pa mogoče postavljati mostove med različnimi bregovi iste reke starševstva ali vsaj najti kak čoln za prevoz otrok iz čustvenih stisk v zadovoljive stike z obema staršema.

Kako je to uspevalo nekaterim otrokom in mladostnikom v našem izbranem vzorcu življenjskih usod, nam odgovorijo po svojih spominih danes odrasli ljudje, ki so doživeli in prerasli nesporazume med starši ter na svoj osebni način našli rešitve za svoje potrebe po obeh starših s samostojnimi odločitvami brez 'modrih' izvedencev, 'branja misli', 'pravih sodb', 'napovedovanja bodočnosti' ali 'čudežnih sprememb'.

Zbiranje mnenj o razveznih dogodkih 25 let pozneje

Že v raziskavi vrednot mladih maturantov (Kren, 1992) sem kombinirala statistične metode psihologije kot naravoslovne znanosti z interpretativnim pristopom, ki prevladuje v klinični psihologiji in psihoterapiji osebnosti. Študij posameznega primera kot historična rekonstrukcija družine združuje spoznavanje fenomena družinskih odnosov in praktično, timsko sodelovanje specializiranih institucij, sodstva, zdravstva, socialnega varstva in celotne kulture (Mesec, 1997).

Ovrednotenje dobrega in slabega v odnosu med starši in njihovih vrednot do življenja otrok je dolg proces in zahteva pozoren postopek ocenjevanja pomembnih podatkov v zgodovini življenja celotne družine, medsebojnega vpliva potreb, želja, interesov, vrednot, motivov vseh članov v odločanju za nadaljnjo usodo otrok po razvezi staršev. Večina staršev se vsaj delno sporazume in dogovori za stike z otroki po ločitvi, naši izbrani primeri pa zajemajo tiste roditelje, ki sami ne zmorejo dogovora in potrebujejo pomoč izvedenca za odločitev sodišča. Da se boleče družinske izkušnje ne bi usodno pregloboko zaznamovale v izkušnje otrok, si želi vsak od nas, ko v svojih odločitvah nehote zaznamujemo prihodnost otrok po svojem videnju boljše izbire, strokovnjak pa naj bi našel najboljšo. A ob tem se ne moremo izogniti dvomu, ki ga opišejo mnogi mladostniki. Ker se oče in mati nista dobro razumela, naj bi se ločila zaradi otrok in ljubega miru. V primerih, ko sta se ločila, mnogi odraščajoči otroci rečejo, da bi morala bolj potrpeti zaradi otrok. Začaran krog, iz katerega je težko priti brez brazgotin in ga v naši raziskavi delno osvetljujemo z analizo primerov kot 'naravnim eksperimentom generacij'. Izvedenski pristop temelji na analizi

celotne družine, njene zgodovine in kompleksnosti prevladujoče filozofije, ki se kaže v merljivem socialno-ekonomskem statusu, uspehih v izobraževanju in delu, učinkovitosti in prilagojenosti v okolju po raznih shemah in vprašalnikih, ki pa ne zajamejo globljih osebnostnih, značajskih in emocionalnih delov osebnosti, delno spoznavnih v analizi projekcij in drugih obrambnih mehanizmov po metodah psihoanalize (Berne, 1995).

Izbrani vzorec 35 družin s 60 otroki, obravnavan v kompleksnih odnosih ob razvezi zakona v letih 1980–85, predstavlja izjeme v sodni praksi, ko se starša nikakor ne zmoreta sporazumeti za nadaljnje bivanje in življenje otrok, starih od 5 do 15 let, povprečno 6 let. Vsak od roditeljev zahteva dodelitev otrok samo njej/njemu in v 25 % primerih že predodelitev na II. stopnji odločanja. Predlog izvedenke za dodelitev zakonite starševske odgovornosti – materi 25-krat (41,7 %), očetu 23-krat (38,3 %), obema 12-krat (20,0 %) – sem spremljala na razne načine v strokovni klinični praksi in želela preveriti uresničitev po 25 letih. Po nekaj obiskih in osebnih razgovorih z danes odraslimi nekdanjimi žrtvami sem vsem poslala na njihov nekdanji ali spremenjeni naslov naslednje pismo:

Spoštovani!

Dragi _____ rojen _____ iz _____.

Pripravljam knjigo o otrocih iz razvezanih družin in Vas prosim za pomoč in sodelovanje. Ko sta se leta _____ Vaša roditelja razvezovala in želela OBA skrbeti za otroke tudi po ločitvi, je sodišče zaprosilo psihologinjo za izvedeniško mnenje. Njeno mnenje in predlog: _____

je sodišče upoštevalo. Prosim vas, napišite mi naslednje: Če bi takrat odločalo vaše srce in otroška modrost, kako bi Vi odločili? Kako pa je vaše življenje v resnici steklo? Kaj je življenje reklo? Kaj bi Vi spremenili, da bi tudi po ločitvi staršev ohranili stike in dobroto obeh roditeljev ter zmanjšali neugodne posledice razveze? Prosim, napišite s svojimi besedami kratek opis, kako ste si uredili življenje, poklic in družino, kako napolnite svoj čas in smisel življenja? Hvala za sodelovanje! Prosim za odgovor v priloženi ovojnici do konca novembra ali decembra 2005.

Odgovori otrok 25 let pozneje

Od 35 pisem, poslanih na ime družine in bivališče pred 25 leti, sem dobila vrnjenih z oznako: nepoznan, odpotoval ali se je odselil 6 pisem. Na ponovni telefonski klic sem dobila še nekaj odgovorov, šla k nekaterim domov, se pogovarjala in zapisala besede ali sporočila 46 odraslih oseb od nekdanjih 60 otrok, kar je 76,7 % . Povedali so mi, da je sodišče v glavnem upoštevalo predlog izvedenke, točno se tega ne spomnijo, preverjanja v dokumentih pa se nisem lotila. Živeli so pri: materi 19 otrok (41,3 %), očetu 12 otrok (26,1 %) in pri obeh (32,6 %) 15 otrok.

Proces odločanja otrok za oba starša je bil očitno že zajet v pripravi predloga sodišču kot dogovor in dosežen sporazum obeh staršev pri izvedenki za 20 % primerov. V življenju in dozorevanju otrok se je očitno ta proces nadaljeval in dosegel 32,6 % mladostnikov, ki po osamosvojitvi in rojstvu lastnih otrok še pogosteje vabijo na obiske in proslave družinskih praznikov dedke in babice. Več kot številke in iskanje življenjske modrosti 'pravilnega' odločanja za usodne življenjske korake ob nemoči staršev za sporazumno skrb za otroke tudi po ločitvi pa nam povedo zgodbe izbranih primerov, ki jih ni mogoče stlačiti v tabele, stolpce, frekvence, spremenljivke, faktorje, pojasnjene in še bolj nepojasnjene variance. Pod zavestnimi in včasih nujnimi odločitvami ostaja še veliko dilem, dvomov in zmot, tveganja in ugibanja v čustvenih odnosih, ki so skriti in 'očem nevidni', kot pove Mali princ. Tlijo v naši podzavesti, plavajo v pričakovanih iluzijah sreče v ljubezni in jih prekrivajo v prvih letih življenja doživete zapovedi staršev o dobrem in slabem življenju. Usodo kot nepojasnjeno varianco nam delno osvetlijo izbrane pripovedi nekdanjih žrtev, ki so zmagale.

Zrel sporazum za vzgojo otrok po razvezi staršev vsaj delno nadomešča ideal izgubljene družine za otroke, ki potrebujejo, želijo in uresničujejo stike z obema vsak po svojih zmožnostih, kot nam opisujejo naslednji primer.

Primer 1.

Oče je po razvezi odšel nazaj domov in dovolil, da ostanem pri mami. Bila sem samostojnica, kot so govorile sosede mami, 'mala šefica'. Z mamo sem se vse dogovorila

in obiskala očeta, kadar sem želela in našla kak prevoz. Žal je oče umrl 12 let po ločitvi, mati pa si je že prej izbrala drugega moža in jaz sem si mislila: Če si mama lahko izbere, si bom jaz tudi. Mama se je z mano pogovarjala kot z odraslo osebo, postala sem iznajdljiva in sem si govorila: Bomo že kako. Sama sem si izoblikovala okus za obleke, naučila sem se točnosti brez izgovorov. Imam prijatelje, ki so nekako nadpovprečni, izbirali smo si fakultete po svojem okusu in diplomirali. Izbrala sem pravo, pravično naj bo in tako, kot tudi drugi čutijo. Naučila sem se, da lahko pomagam, če me kdo prosi. Na tečaju čustvene inteligence sem se naučila še več, postala sem ponosna nase, včasih sem bila svoji mami 'mama'. Že pri 18 letih sem se odločila, če bom imela kdaj otroke, bo to takrat, ko bom zrela in bom imela vse razčiščeno ter si ga bova oba želela. Eni ljudje naredijo tragedijo, sami sebi se smilijo, pa še takega partnerja si poiščejo, da sta oba uboga žrtev, ker so se starši nekoč ločili. Meni so razložili, da se oče in mati ne razumeta, mene pa imata oba rada. Ko sem nekajkrat dobila občutek, da me oče nima rad, ko pije in ga je sram, nekaj časa nisem šla k njemu. Imela sem pravo terapijo s sabo, brala sem knjige, pisala dnevnik, poslušala glasbo, postala samozavestna. Ampak alkohola pri možu ne bi tolerirala. Sem celovita, važen je način, kako človek reagira, če ima težavo. Pomembna je samozavest, partner naj bo tudi prijatelj, v zaljubljenosti je vse rožnato in ne vidimo resnice. Ko pa spoznamo lastnosti, ki motijo, ga začnemo spreminjati. Prava ljubezen je tudi toleranca, ne spreminjanje drugega, ampak dogovori za razlike, ki so normalne.

Pravo nasprotje sporazuma je 30 let dolga zamera, ki mi jo sporoča še vedno užaljena mati, ker sem nekoč predlagala sodišču, naj hčerki zaupa očetu, ki živi pri svoji materi, mamica pa odhaja v tujino:

Primer 2.

Gospa psihologinja, se še spominjate Vesne in Vere, ki ste ju nekoč predlagali očetu ... vi ste verjeli njemu... in naredili napako. Drugostopenjsko sodišče je to razveljavilo, meni v korist, obe dodelilo meni in sem obe odpeljala v tujino. Obe

sem šolala, imata končano gimnazijo in univerzo. Do vas sem bila zelo zelo negativna. Iz strahu pred komunizmom sem emigrirala, domovino so mi vzeli komunisti. Vsako leto pridem domov, k prijateljici in na grob k staršem. Nisem huda na vas, le povedati vam hočem, da se tudi psihologi zmotijo.

Še bolj užaljen oče se je oglasil na naslovu hčerke in očital:

Primer 3.

Vi ste tista psihologinja, ki mi je vzela hčerko. Baje niti svojih otrok niste imeli, pa ste drugim živce vzeli. Tožil sem pet let, hodil po njo k stari mami 16 let. Se me izogiba, prišla pa je po denar. Celo tožila me je za preživnino. Sedaj živi na Nizozemskem s fantom. Končala je srednjo šolo. Naj sama več pove!

Več različnih izhodov kažejo naslednji odgovori:

Primer 4.

Obe hčerki sta že diplomirali in odšli na delo v tujino, imata svoje otroke, vam pa sporočam, da smo zares živeli tako, kot smo se pri vas dogovorili. Oba sva pripravila vse pogoje za obe kot nekaka 'idealna polovica', Salomonska rešitev. Formalno je sodišče napisalo obe materi, v resnici sta živeli po potrebi pri obeh, kakor je bilo bolj ugodno zaradi šolanja. Vsi se družimo, zelo krasno se imamo, vedno v navezi po telefonu na obeh straneh in se obiskujemo. Poslala vam bom zanimivo pismo, rada bi vam več povedala. Največ je vredno prijateljstvo! Za otroke pa sta dedek in babica v domovini pravi balzam.

Primer 5.

Ob razvezi sem imela 6 let in ostala pri očetu. Čeprav je sodišče določilo obe materi, je to ostalo le formalno. Starejša sestra je šla z materjo in mami je imela zadoščenje zgolj na papirju. Pustila me je pri očetu, brez pogojev, da ne bi bilo kruto. Bila sem pri obeh, sama sem klicala od očeta k mami in obratno. Rada bi vse to opisala, vam bom poslala pismo, vi pa pišite spet v Otrok in družina.

Primer 6.

Kot ste predlagali, sva bili s sestro dodeljeni tudi na sodišču ena očetu, druga materi, kot sva želeli. Nekaj časa sem živela pri očetu, se preselila k sestri in materi do poroke, saj čas prinese svoje, vsak na svoji koži preizkusi resnico. Podpiram vse, kar je pozitivno. Berem knjige, kako smo različni značaji. Če sem kaj naredila v jezi, mi je bilo žal. Največ je vredno prijateljstvo.

Primer 7.

Spomnim se vašega obiska na domu nekoč. Ostal sem pri materi, sestro je oče odpeljal na svoj dom, ker je tako želela in na sodišču so se dogovorili, da gre k vsakemu eden, da ne bo težav s preživnino. Ostal sem doma pri mami na kmetiji, končal srednjo šolo, program 3+2, danes pa sem samostojni podjetnik ter živim pri partnerki z njenim sinom iz prve zveze in najinim malim Lukom. Ta občutek svobode, da res želim živeti skupaj z njo in otrokom, pa boste že vi opisali; rad bi prebral to knjigo.

Primer 8.

Ostal sem pri očetu od 3. leta dalje, ker se je mati odselila v tujino s hčerko iz prvega zakona. Oba sva živela pri stari mami ter po njeni smrti pri očetovi drugi ženi in polbratu do mature. Ko nama je umrl oče, sva oba zaživela v njegovem stanovanju, študirava in smučava, poleti pa sva pri njegovi mami ali pri dekletih.

Primer 9.

Ostal sem pri očetu, kot ste predlagali, in obiskoval mamo. Še vedno hodim k obema in iščem ženo.

Zaključki

Hipoteza, da je življenje bolj modro, kot so to sodišče in izvedenci za reševanje nesporazuma med starši za pravice otrok do obeh tudi po razvezi, je bila očitno prisotna v tem raziskovanju kot upanje, da

je želja, potreba in pravica otrok do obeh roditeljev tudi po razvezi živa energija, ki se spreminja in raste v mladi osebnosti ter je narasla v opazovani generaciji.

Bolj kot številke, ki sem jih poskušala stlačiti v nekaj primerljivih odstotkov, nas prepričujejo različne in v vsaki družini svojstvene oblike uresničevanja neodtujljive pravice otrok do obeh staršev tudi po razvezi, ko v procesu sporazumevanja oba potrebujeta pomoč zagovornika, izvedenca, mediatorja ali most med bregovi njunih 'lastniških' zmot, predsodkov in utopičnih pričakovanj.

Proces sporazumevanja med starši za pravice in potrebe otrok se začne že v njuni odločitvi za ločitev. Njuna pretirana skrb za dobro in boljše počutje otrok prekriva njuno resnično ljubezen in starševsko dolžnost, ki se je zlomila v življenjskih razočaranjih, in tako je ogrožena celotna družina. Če je za 5-letne otroke naravno potrebnejša mati, se 10-letni že odločajo za oba, tudi očeta, 15-letni pa sami poiščejo drugega ali oba ne glede na formalne odločitve sodišča.

Večina danes odraslih nekdanjih otrok iz razvezujočih družin se nerada spominja obravnave pred sodiščem, ki je v glavnem upoštevalo predlog izvedenke, včasih pa ga tudi spremenilo na željo otrok, ko pogosteje kot starši prištejejo v nadaljnje življenjske načrte tudi bivanje v novem gnezdu z novim sopotnikom matere ali očeta, kar bolj vpliva na odločitve otrok, kot so starši pripravljeni priznati. Usoda kot 'karma' v smislu duhovnega sistema vrednot spoznavnih resnic (znanost), pravic (humanost), lepote (umetnost) in modrosti (filozofija) se ne kaže samo kot zdravo in kreativno življenje neke odrasle osebnosti, ampak tudi kot kriza vrednot, razočaranje in ponovno iskanje zaupanja v dobroto življenja. Preraščanje kriz je lahko za mlade 'žrtve' boleča 'šola za življenje' in dobra izkušnja za sprejemanje realnega življenja brez utopičnih pričakovanj v ljubezni.

Odločanje za dobro ali slabšo izbiro za prihodnost je za malega otroka ob razvezi staršev navidezno odvisno od njihovega sporazuma ali konflikta, vendar je treba prisluhniti otrokovi modrosti z izkušnjo zrelega in strokovno utemeljenega sodelovanja tima izvedencev, kar lahko omili slabe posledice boleče ločitve dveh različnih značajev v paru.

Biti in ostati človek z vsemi vrlinam in napakami je veliko

poslanstvo vsakega (Trstenjak, 1974), ko se vsak dan med seboj odločamo za prijazno, mirno in potrpežljivo poslušanje, dobrohotno odločanje z ljubeznijo in upoštevanjem ter spoštovanjem različnosti vsakega člana družine.

Ob razvezah se metoda presekanega gordijskega vozla ne obnese in se umika Salomonovi paradigmi, ki v sodobni humanistični družbi omogoča reintegracijo osebnosti po obupu v ponovno zaupanje in moč sporazumevanja zdravega dogovora med sprtimi in razočaranimi člani družine v prijateljskem dogovarjanju tudi po razvezi.

Usodne življenjske odločitve iz preteklosti so res zapisane v zapletenih konfliktih, v podzavesti ali skritih kotičkih srca in iluzij, so pa tudi dostopne spoznavanju poti zdravega odločanja za izbire in potrebe otrok za oba starša, tudi če živita ločeno.

V kriznih življenjskih obdobjih smo ljudje še bolj občutljivi, zmotljivi, prepočasni in egoistični kot sicer v življenju in dobro je, da normalne človeške napake prej odpustimo sebi, kot da jih očitamo drugim. Vsak ima pravico in možnost, da si polepša pa tudi kvari življenje po svojem okusu. Iskreno izmenjavanje različnih mnenj zahteva od nas veliko strpnosti do drugačnosti in edinstvenosti vsakega člana družine, njegovega značaja, interesov in zmožnosti vere v vrednote ljubezni in prijateljstva tudi, ko smo se razočarali v neuresničenih iluzijah popolnosti mladostnih romantičnih pričakovanj. Največ je vredno prijateljstvo med bivšimi zaljubljenici že pred poroko, še več pa med bivšimi zakonci po razvezi, so povedali mnogi 'nekdanji' otroci 25 let pozneje.

Literatura

Berger, J. (1980). *Treči roditelj: Novi pravci grupne psihoterapije*. Beograd: Nolit.

Berne, E. (1995). *Koju igru igraš*. Šabac: Dragan Srnić.

Edinger, E. F. (2004). *Jaz in arhetip: individualizacija [!] in religijska funkcija psihe*. Ljubljana: Študentska založba.

Frankl, V. (1981). *Nečujan vapaj za smislom*. Zagreb: Naprijed.

Freud, S. (1981). *Psihoanaliza in kultura*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Fromm, E. (1970). *Zdrava družba*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Hauch, P. (1987). *Uspešen zakon*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Horney, K. (1976). *Nevroza i razvoj ličnosti*. Titograd: Pobjeda.

Horney, K. (1987). *Naši unutrašnji konflikti*. Titograd: Pobjeda.

Jung, C. G. (1994). *Sodobni človek išče dušo*. Ljubljana: J. Pergar.

Klein, M. (1981). *How to Choose a Mate*. London: Marion Boyars Publishers.

Košiček, M., in Košiček, T. (1981). *Življenje v dvoje*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Kren, T. (1969). *Izbira življenjskega tovariša*. Ljubljana : Cankarjeva založba

Kren, T. (1992). *Ideali maturantov*. Maribor : Mariborski tisk

Mesec, B. (1997). *Metodologija raziskovanja v socialnem delu*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.

Trstenjak, A. (1973). *Oris psihologije II*. Maribor: Obzorja.

Trstenjak, A. (1974). *Človek in sreča*. Celje: Mohorjeva družba.

Strokovni članek, prejet decembra 2006.